

Југославија, Ирак и арапски свет 1959–1979

Посматрано у глобалним оквирима, блискоисточно питање представља једну од константи историје XX века. Изузетно сложен процес решавања проблема међунационалних односа и места и улоге великих сила у том региону има веома дугу историју. У фокусу тог проблема, посматрано кроз призму међународних односа, налазили су се укрштени интереси великих сила и вишедеценијски проблем арапско-израелских односа. У периоду непосредно пред и током Првог светског рата отворено је питање стварања израелске државе на простору Палестине, али и питање решавања државног проблема арапских племена у том региону после пропасти Османске империје. У међуратном периоду ово питање је конзервирано успостављањем британског мандата на простору Палестине и обећањем великих сила да ће у том региону бити створене арапска и израелска држава, у догледно време када се за то буду стекли услови. По окончању Другог светског рата укинута је британски мандат и 1948. године је настала израелска држава. Истовремено, на територији Египта, који је од 1922. године био формално независан, низом билатералних уговора институционализовано је британско политичко, војно и економско присуство, посебно у зони Суецког канала. Британско присуство на простору Египта темељило се, пре свега, на разлозима стратегијске природе. За Велику Британију, која је до краја Другог светског рата располагала великим колонијалним царством, присуство на простору Египта значило је, у првом реду, обезбеђење најзначајнијег комуникацијског објекта на том простору – Суецког канала. Повлачење Француске и Велике Британије са Блиског истока, после потпуног суноврата током Суецке кризе, отворило је пут двома суперсилама у том региону. Њихово међусобно ривалство, инфантилност нараслог панарапског национализма, израелски нагон за самодржањем и набујали конфликти између Арапа и Израела отварали су видике перманентној кризи која је од самог завршетка Другог светског рата претила да угрози не само мир у региону већ и у свету.

Гледано из југословенског угла подручје Блиског истока је представљало једну од неуралгичних тачака хладноратовских супротности које је за спољну политику Југославије у послератним годинама имало изузетан

значај. Векови заједничког живота у великим светским империјама, цивилизацијска и културолошка блискост утицали су на то да обновљена српска држава на почетку XX века искаже посебан политички и економски интерес за присуство у том региону. На темељима политике српске државе на Блиском истоку, југословенска краљевина је обликовала своју регионалну политику која се базирала првенствено на политичким и културним везама и делимичном економском присуству. Послератна југословенска револуционарна власт је кроз идеолошку призму посматрала читав арапски свет сматрајући га простором на коме царују различити „реакционарни режими“ са којима се не може успоставити ближи контакт. Сама политика присуства се темељила на билатералним везама и критикама природе тамошњих режима што је често изазивало различите тензије и дипломатске инциденте. Постепено су успостављани дипломатски односи са арапским земљама, али без значајнијег приближавања. Настанак израелске државе је оријентисао Југославију ка помоћи њој и развијању тешње сарадње, да би тек после промена у Египту 1952. и доласка на власт „слободних официра“ постепено и стидљиво почела да се зближава са Египтом. То зближавање је пун замах достигло током обостраних посета лидера две земље 1955, а забележило врхунац током Суецке кризе 1956. кад је Југославија пружила Египту значајну дипломатску, економску и војну помоћ. Моменти који су означили тријумф политике панарапског јединства, за Југославију су представљали тренутке фундаирања утицаја у арапском свету. У тим моментима Југославија још увек није имала успостављене дипломатске односе са Ираком.¹

До одређених пукотина у арапској политици, која је током 1956. показивала снажно јединство, дошло је после посете саудијског краља Сауда Сједињеним Државама, почетком фебруара 1957. Та посета је оснажила америчко-саудијске везе, што је резултирало наглим јачањем америчких позиција на Блиском и Средњем истоку, на простору Саудијске Арабије.² На такву Ајзенхауерову иницијативу реаговао је и СССР предлажући заједничку изјаву четири велике силе о Блиском истоку, што није наишло на разумевање западних сила, али је имало исти смисао – настојање да се учврсте позиције на Блиском истоку уз истискивање најзначајнијег хладноратовског ривала. Усвајање Ајзенхауерове доктрине снажно је утицало на темпо и динамику решавања Суецке кризе. Већ током трипартитног напада на Египат та криза је добила нову димензију која се у ширем смислу рефлектовала на

---

¹ О југословенској политици на Блиском истоку опширније видети: Д. Богетић, *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956–1961*, Београд, 2006; В. Петровић, *Југославија ступа на Блиски исток. Стварање југословенске блискоисточне политике 1946–1956*, Београд, 2007; А. Животић, *Југославија и Суецка криза 1956–1957*, Београд, 2008.

² *Текст заједничке декларације Ајзенхауер – Ибн Сауд*, Спољнополитичка документација, бр. 1 / 1957, 4–5.

већ веома сложене односе на Блиском истоку. Ајзенхауеровом доктрином, осим тога, Блиски исток је дефинисан као једна од кључних зона будућих хладноратовских тензија. Полазећи од чињенице да је потискивањем Француске и Велике Британије са простора Блиског истока остављен изван „вакуум моћи“ у региону, америчка администрација је настојала да кроз програм издашне економске и војне помоћи арапском свету спречи озбиљнији продор совјетске политике у тај регион и веже арапски свет за себе.

Уплив обе суперсиле на Блиски исток изазвао је поделу у арапском свету. На једној страни су се нашле присталице радикалног панарапског национализма, док су се на другом полу окупљале присталице монархистичких кругова, које су потпору за своје идеје нашле у западним силама. Египатски председник Насер, као несумњив лидер набујалог арапског национализма, нескривено је заступао идеју окупљања арапског света око Египта као најмоћније арапске земље. Своје следбенике је позивао на рушење монархија у Јордану, Ираку и Саудијској Арабији. Важан корак у том правцу било је уједињење Египта и Сирије у једну државу, фебруара 1958. Нова држава је добила назив – Уједињена Арапска Република (УАР); главни град је био Каиро, председник – Насер, а држава је подељена на северну (Сирија) и јужну област (Египат). Марта исте године и Јемен је приступио лабавој унији са Уједињеном Арапском Републиком.³

„Плима насеризма“ на Блиском и Средњем истоку претила је да озбиљно угрози западне интересе на овом подручју. Сједињене Државе и њени савезници су у свему томе видели покушај инфилтрирања „међународног комунизма“ и одлучност СССР-а да потисне Запад са простора који је чинио кичму западних геостратешких и економских планова.⁴ Да би САД ефикасније помогле опстанак прозападно настројених владара на овом подручју угроженом од „насеризма“, а смањиле могућност директног совјетског уплива у афро-азијска збивања, Ајзенхауер и Далс су прибегли новом пројекту. Радило се о стварању војних савеза „северног појаса“ као неке врсте геостратешког зида, којим би било завршено заокруживање СССР-а започето у Европи формирањем НАТО-а. Иако су се овакви пројекти касније показали као чист промашај на шта су претходно указивали поједини критичари Ајзенхауерове и Далсове пактоманије, његови протагонисти су у

³ C. Yaqub, *Containing Arab nationalism. The Eisenhower Doctrine and Middle East*, 166–169.

⁴ Као кључни аргумент да се ради о совјетској политици силе, а не о економској пенетрацији, амерички званичници су указивали на чињеницу да СССР учествује у коришћењу Суецког канала са мање од 1% и да уопште није заинтересован за његову експлоатацију. Док су западне силе биле животно заинтересоване за подручје Блиског и Средњег истока, где се налазе две трећине светских налазишта нафте, Совјети ту ни су имали никакав интерес. Они на својој територији имају огромна налазишта нафте чији су велики извозник.

њему видели прави спас за „нације које се простиру од Пакистана до Турске и осећају врели дах Совјетског Савеза на својим леђима.“⁵ У том духу је формиран СЕАТО пакт (The Southeast Asia Treaty Organisation), азијска варијанта НАТО-а, 8. септембра 1954. у престоници Филипина, Манили.⁶ Шест месеци касније, 24. фебруара 1955, оформљена је и последња карика у ланцу војних савеза под окриљем западних сила који су требали до краја да заокруже Совјетски Савез. Ту кариком је чинио МЕТО пакт (The Middle Eastern Treaty Organisation), чији је главни иницијатор била Велика Британија, руковођена тежњом да се заустави, или бар ослаби, талас револуционарних, националослободилачких покрета на Средњем истоку.⁷

Прави шок за антинасеристичке снаге окупљене у новоформираним војним алијансама представљала је вест о стварању Уједињене Арапске Републике.⁸ Та вест је стигла управо у моменту када је у Анкари заседао Багдадски пакт. Амерички државни секретар Далс, који је присуствовао том састанку, сматрао је да је право решење у датом моменту формирање уније Ирака, Јордана и Саудијске Арабије. Пошто Далсов притисак на саудијски двор није уродио плодом, приступило се формирању федерације двеју хашемитских монархија Ирака и Јордана, под именом Арапска унија. Она је формирана 14. фебруара 1958, као противтежа уједињењу Египта и Сирије, оствареном само две недеље раније (звали су је зато и „конкурентска унија“). На челу федерације био је ирачки краљ Фејсал II. Јордански краљ Хусеин постао је намесник, број министара у влади је био исти, а престоница је требало да се сваких шест месеци сели из Багдада у Аман и обрнуто.⁹

Ирачко-јорданска унија није могла одиграти улогу коју јој је Запад доделио, нити заштитити монархистички режим од револуционарног таласа који га је заплуснуо. У складу са египатским очекивањима, али и субверзивним активностима предузиманим од стране УАР на овом подручју, убр-

⁵ Ц. Л. Гедис, *Хладни рат*, 248–249.

⁶ Чланство СЕАТО пакта су чиниле: три азијске државе – Пакистан, Тајланд и Филипини; три главне западне силе САД, Велика Британија и Француска и чланице Британске заједнице народа, али и АНЗУС пакта: Аустралија и Нови Зеланд. На тај начин САД су повезивале карике својих војних савеза са крајњег севера Европе па до крајњег југа Азије, до Филипина (две највеће америчке ваздухопловно-поморске базе на Пацифику налазиле су се на територији Филипина).

⁷ У почетку је називан Турско-ирачким пактом, јер су га 24. фебруара 1955. те две државе формирале у Багдаду. Следећег месеца приступила му је Велика Британија, под чијим утицајем је створен. Септембра 1955. Пакту је приступио Пакистан, а октобра исте године, Иран. Као формалан разлог стварања Багдадског пакта, навођена је потреба заштите од „комунистичке опасности.“ САД нису формално биле члан Пакта, али су приступиле његовим органима, Економском савету и Војном комитету. Издашно су финансијски и војно помагале ову организацију.

⁸ ДАСМИП, 1958, Политичка архива, стр. пов., ф. 3, 258, *Уједињење Сирије и Египта*.

⁹ ДАСМИП, 1958, Политичка архива, стр. пов., ф. 3, 258.

зо је дошло до великих политичких обрта, који ће озбиљно довести у питање опстанак прозападно оријентисаних монархија на Блиском и Средњем истоку. У Ираку је 14. јула 1958. извршен државни удар, укинута монархија и проглашена република. Прозападно оријентисани краљ Фејсал II, његова породица и премијер Нури Саид су ликвидирани. Образовано је Веће суверенитета и нова револуционарна влада на челу са главним актером пуча – генералом Абдул Керимом ел Касемом. Нова влада је поништила све споразуме са Великом Британијом, донела одлуку о иступању Ирака из Багдадског пакта и раскинула федерацију са Јорданом. У поруци новом председнику ирачке владе Касему, од 16. јула 1958, Тито је изразио задовољство што је у прилици „да призна Ирачку Републику и да јој предложи успоставу нормалних дипломатских односа. Влада ФНРЈ то чини са толико већим задовољством што у прошлости није било могућно успоставити дипломатске односе двије земље [...] Увјерен сам да ће овај корак представљати срећан почетак за плодан развој наших међусобних односа у интересу наших народа и мира у свијету.“

Насерове великодржавне амбиције и тежња да се наметне као неприкосновени лидер арапског света претвориле су постепено Египат из центра свеарапског окупљања у центар, слободно се може рећи, хегемонистичких аспирација. Таквом политиком Египат је почео да губи тешко стечене позиције у блоковски неангажованом свету, али и у односима Совјетским Савезом чему је био узрок Насерово прогањање комуниста и њихово стављање ван закона. Над Египтом се надвила опасност потпуне спољнополитичке изолације. Први у низу догађаја који су означили неуспех Насерове политике панарапског јединства био је покушај побуне у Ираку. Египатска страна је марта 1959. инспирисала масовну побуну проегипатских снага у граду Мосулу на северу Ирака.¹⁰

Насер је, осим тога, у кампањи против Ирака инсистирао на критици просовјетског режима у тој земљи очекујући да ће тиме успети да продуби традиционални арапски анимозитет према комунистичкој идеологији. Такав приступ се показао потпуно погрешним, јер његову политику према Ираку није подржала ниједна арапска држава. У сукобу са Ираком Насер је остао сам, али је тиме и његов ауторитет у пријатељским земљама доведен у питање.¹¹ Он је убрзо одустао од такве политике окренувши се јачању билатералних односа са осталим арапским земљама, иако односи са Ираком и Тунисом нису били у потпуности нормализовани. Без обзира на озбиљне резерве према Насеровој политици које су постојале у арапском свету, он је

¹⁰ Д. Богетић, *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956–1961*, 337; F. A. Georges, *The Superpowers and the Middle East: Regional and International Politics, 1955–1967*, 124–127.

¹¹ С. К. Aburish, *Nasser. The Last Arab*, Лондон 2005, 211.

остао неприкосновени ауторитет међу њима и неоспорни лидер. Неуспех покушаја уједињења Арапа допринео је Насеровом рационалнијем сагледавању спољнополитичке позиције Египта и отворио путеве ка египатском прихватању југословенске идеје о неопходности стварања ширег покрета блоковски неангажованих земаља.¹²

Главни пропуст у западној политици на Блиском истоку Тито је видео у томе што Запад упорно подржава омрзнуте људе на власти и у њима види једине гаранте очувања својих позиција на том простору. „А немогуће је одржати такве људе на власти када их народ не жели.“ У том смислу је закључио да САД и Велика Британија воде погрешну политику. „Нешто се дешава на Средњем истоку и ви то морате схватити – расте национална свест и жеља народа за независност и они желе да одбаце феудалне или полуфеудалне системе који тамо постоје, желе демократизацију. Западне земље морају да то увиде или ће само створити компликације, а то ће ићи на уштрб њих самих. Ми смо вас упозоравали: били смо против попуњавања такозваног вакуума,¹³ били смо против Багдатског пакта и рекли смо одмах да ништа доброга из тога не може доћи.“ Конкретизујући своју сугестију о нужности одлучног преокрета англо-америчке политике према Блиском истоку, југословенски председник је посебно апострофирао два момента у том контексту. Први се сводио на потребу радикалне измене става Запада према концепту панарапске солидарности, односно према арапском национализму. То је подразумевало обустављање конфронтације са најјачим представником те опције – председником Насером и успостављање сарадње с њим. Тим пре што је Насер, преко Тита, понудио руку помирења Западу и испољио жељу за обновом политичких и економских односа. Други моменат био је везан за прекид непријатељства са новим властима у Ираку (које су уживале подршку народа): „Америка би ту могла да направи један велики гест, т. ј. да што пре призна ирачку владу.“ У противном, Запад ће помоћи јачање совјетског утицаја на том подручју: „Ако им ви не дајете подршку, они ће је узети тамо где им се нуди, то је логично.“¹⁴

Први у низу догађаја који ће означити крах Насерове великодржавне политике био је драматичан обрт настао у односима са Ираком, али и другим арапским земљама, после неуспеле побуне против Касемовог режима, инспирисане и отворено подржане из Каира. Масовна побуна проегипат-

¹² Д. Богетић, *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956–1961*, 335.

¹³ Тито је имао у виду Ајзенхауерову доктрину и америчко третирање проблема на Блиском и Средњем истоку насталих после повлачења Велике Британије и Француске током 1956, након Суецке кризе. Тада је по мишљењу америчког председника на том подручју настао вакуум моћи, који би САД морале поунити како би се спречио продор „међународног комунизма.“

¹⁴ АЈ, КПР, I-5/-6/САД, *Забелешка о разговору друга Претседника Тита са г. Ранкин-ом, америчким амбасадором у Београду, одржаном на Брионима 26. јула 1958.*

ских снага, која је марта 1959. захватила град Мосул и област око њега (северни део Ирака), најсликовитије је одражавала сву подвојеност у арапском свету и борбу за престиж између двеју најјачих арапских држава – Египта и Ирака. Иако се после револуционарног преврата у Ираку и свргавања прозападног монархистичког режима очекивало брзо уједињавање ове државе са УАР, политичка збивања су добила сасвим другачији ток. Један део ирачког народа је подржавао идеју о што хитнијем уједињавању са УАР, чији је најутицајнији протагониста била БААС партија. Велики део Ирачана, међутим, није био склон оваквој опцији. Египат је економски био најзаосталија арапска област, лишена значајнијих природних ресурса. Ирак је, опет, био једна од главних земаља извозника нафте, од чега је убирао изузетно велике приходе. У Ираку је стога значајно упориште у народу имала и друга политичка опција – очување независности и одлагање одлуке о модальтетима односа са УАР за друга времена. Ову опцију подржавале су врло хетерогене политичке структуре, од присталица Комунистичке партије, до крупне буржоазије, која је желела очување националне независности по сваку цену.¹⁵

Пошто је однос снага био релативно уједначен, а степен њихове конфронтације досегао крајњу тачку, било је само питање времена када ће бити отворен сукоб. Мада је Насер током разговора у Каиру уверавао Тита како га Касем без разлога сумњичи да подржава организовање побуне против режима у Ираку, али и да је без разлога стално оптерећен ирационалним страхом око „ковања некакве завере у Ираку“, убрзо се показало да је разлога за страховање било напретек. Побуна у Мосулу била је права експлозија незадовољства Касемовом политиком и његовим све тешњим везивањем за КП Ирака и СССР, а истовременим дистанцирањем од Египта. Иако је релативно брзо угушена енергичном акцијом војске, политички курс који је побуна симболизовала није касније изгубио на снази. Опозиција режиму је расла, што је премијера Касема доводило у стање све веће зависности од подршке КП Ирака и СССР-а. Тако је ојачао утицај ирачких комуниста на унутрашњу и спољну политику земље, несразмерно њиховој објективној снази и упоришту у народу. Под потпуним утицајем КП Ирака били су привремено штампа, цензура, радио и судство. То се дешавало управо у време када је Хрушчов отворено заступао тезу да арапски народи после борбе за национално ослобођење треба да пређу на борбу за социјално ослобођење. У том смислу инсистирао је да Ирак, пошто је остварио фазу буржоаско-демократске револуције, пређе на активности у правцу спровођења „класно-социјалистичке револуције.“¹⁶

Све агресивнија политика комуниста у Ираку после гушења побуне у Мосулу имала је за последицу све масовније манифестације антикомуни-

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

стичког расположења код Ирачана. Концепт социјалистичке изградње друштва, који је до тада без икаквог отпора спровођен у пракси, био је у великој мери компромитован. Насер је, полазећи од такве атмосфере у Ираку, али и од традиционалног арапског анимозитета према комунистичкој идеологији, очекивао подршку арапског света у осталим афро-азијским државама у дестабилизацији просовјетског режима у Ираку. У први план ставио је исламизам и парољу о муслиманском јединству. Позвао је Арапе да се окупе око Курана и религије у борби против совјетског хегемонизма. Иако је био упознат са резервисаним Касемовим односом према марксистичким идејама, прогласио га је за „слугу и агента Комунистичке партије Ирака“ и експонента совјетске политике у арапским земљама. Тиме је Насер практично приморао Касема на савез са комунистима, јер му није оставио никакву другу алтернативу.¹⁷

Насерова политичка процена и тактика показале су се погрешним. Његову кампању против Ирака није подржала ниједна арапска држава. Ове државе страховале су да би после сламања ирачког отпора египатска експанзија била проширена на њихове територије. После пораза Ирака, најјачег египатског ривала у арапском свету, мета Насерове великодржавне политике би лако могли постати и остали арапски народи. Стога је УАР у свом сукобу са Ираком остао сам, а његова политика и ауторитет међу пријатељским земљама делимично су доведени у питање.

Насерово истрајавање на непопуларној политици арапског уједињења под сопственим покровитељством није више имало никакву перспективу ни наду. На то га је упозорио Тито у писму од 5. априла 1959, непосредно после гушења Мосулске буне. Актуелна збивања потврдила су оправданост Титових слутњи о могућем драматичном епилогу Насерове великодржавне политике, које је отворено изнео Насеру само месец дана раније, у време посете УАР. Египатски лидер није тада испољио спремност да упозорења свог саговорника озбиљније размотри. Тито се стога нашао позван да га подсети на пређашње заблуде и апелује на њега да ревидира спољнополитички курс који је до тада упорно спроводио.¹⁸

Упркос јасној промени политике и измењеним спољнополитичким околностима Насер није одустајао од уједињења арапског света. У том циљу, марта 1962. иницирао је војни преврат у Сирији који је резултирао покушајем поновног уједињења, али је тај подухват пропао после неколико месеци. На другој страни, ситуација у Јемену је почела нагло да се компликује. Египат је подржао Салалову владу што је било сасвим у складу са његовом политиком у тој земљи, са чијом владом је годину дана раније преки-

¹⁷ Исто, 50, *Међуарапски односи и политика ФНР Југославије*.

¹⁸ АЈ, КПП, I-5-б/УАР, *Потсетник о кореспонденцији друга Претседника са претседником Насером*.

нуо све односе услед јеменске подршке Касему приликом анексије Кувајта. Резултат кризе је била подела Јемена на Аден и Аден протекторат. Египат је у Јемен упутио 40.000 својих војника. У исто време, јачање локалних БААС партија у Сирији и Ираку изазвало је нове унутрашње политичке турбуленције које су на власт довеле проегипатске режиме.¹⁹

И сама политичка ситуација у Ираку је показивала озбиљне знаке нестабилности. После трагичне смрти председника Арефа, власт је преузео његов брат, дотадашњи министар одбране. Југословенска дипломатија је оцењивала да нови председник наставља политику несврставања и зближавања са „прогресивним арапским режимима“, што је у очима југословенске стране представљало солидну основу за развој билатералне сарадње. За Југославију је наставак политике блиских веза са УАР-ом чинио императивну основу стабилности ирачке спољне политике. Југославија је подржала нову линију политике према Курдима, односно прекид рата, давање аутономије курдском народу, постизање споразума и давање амнестије курдским побуњеницима. У таквој политици је видела израз унутрашње стабилности земље, али и могућност смањења опасности од страног мешања и западне интервенције у унутрашње односе у Ираку. На другој страни, забрињавало је јачање војне линије унутар ирачке владе, као и могућност промене политике према Курдима. Гледано из југословенске перспективе, нарочиту опасност је представљала могућност удаљавања Ирака од осталих арапских земаља услед помањкања шире базе политике панарапског јединства унутар самог Ирака.²⁰

Стање билатералних југословенско-ирачких односа није било задовољавајуће по југословенску страну, али се оцењивало да нуди широку перспективу. На дипломатском плану су постојале честе осцилације условљене стабилношћу ситуације у Ираку и односима унутар арапског света, посебно између Ирака и УАР. Према је египатски председник Насер чврсто заступао линију јачања односа са Југославијом истичући да би њен пример могао да ојача положај социјалистичких снага у Ираку, до тога није дошло. На економском плану, међусобни односи су се заснивали на ранијим економским споразумима склопљеним између две земље током 1958. Ипак, ниво међудржавних економских веза је био врло низак. Југословенски извоз у Ирак је био покривен са свега 10% ирачког извоза у Југославију одакле су се углавном увозиле урме. Сама слобода ирачког тржишта и његова отвореност према низу страних партнера доводила је југословенску страну у прилично неповољан положај на ирачком тржишту пошто се југословенска привреда морала носити с неупоредиво конкурентнијим ривалима. Постојале су могућности ангажовања југословенских грађевинских предузећа за из-

¹⁹ Д. Богетић, *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956–1961*, 335.

²⁰ АЈ, КПР, I-5-б/Ирак, *Подсетник о југословенско-ирачким односима*.

градњу путева, мостова, далековода и бунара у Ираку. Истовремено, у Ираку је било ангажовано неколико југословенских инжењера, као и већи број помораца који су радили на ирачким бродовима. У Југославији се налазило и више ирачких ученика који су се припремали за рад у поморству. И сарадња на културном пољу је давала ограничене резултате, али је отварала истовремено и значајне перспективе. Два југословенска професора су била ангажована на универзитету у Багдаду по основу међудржавног споразума из 1959, док је по основу договора о размени студената у Југославији студирало 140 ирачких студената, од којих 30 као стипендисти ирачке владе, а остали о свом личном трошку.²¹ Већ у наредној години извоз Југославије у Ирак је знатно порастао, па је однос између извоза и увоза у ту земљу био 1 : 36 не рачунајући југословенско ангажовање на плану изградње ирачке инфраструктуре.²²

Почетак кризе 1967. Ираку је дао посебно место у блискоисточном конфликту. Поновно приближавање Ирака и Египта индиректно је трасирало и путеве југословенско-ирачких односа. На почетку свог удара по снагама арапских земаља, израелске снаге су се оријентисале првенствено ка египатским ваздухопловним снагама. Израелско ваздухопловство је после тога усмерило борбена дејства ка Јордану и Сирији, а делимично и према Ираку где је нападнут само један аеродром.²³ Првог дана рата израелско ваздухопловство је бомбардовало укупно 23 египатска, сиријска, јорданска и ирачка аеродрома и уништило највећи део арапских ваздухопловних снага.²⁴ Наизменични напади на аеродроме и систем противваздушне одбране трајали су око три сата.²⁵ На тај начин је осигурана апсолутна израелска премоћ у ваздушном простору чиме је практично исход рата био решен. Ниједна страна није објавила званичне податке о губицима у рату. Тачни губици зараћених страна до данас нису утврђени. Арапске земље, како се претпоставља, имале су 30.000 погинулих и несталих војних лица. У прва три дана рата, Египат је изгубио 336, Сирија 60, Јордан 29, а Ирак 25 борбених авиона.²⁶ Претпоставља се да су све арапске армије заједно изгубиле више од 1.000 тенкова и 70% целокупног наоружања и војне опреме у вредности од око милијарду америчких долара.²⁷ У тим моментима југословенска дипломатија је настојала да

²¹ АЈ, КПР, I-5-б/Ирак, *Подсетник о југословенско-ирачким односима*.

²² АЈ, КПР, I-5-б/Ирак, *Забелешка о разговору Е. Кардеља с ирачким амбасадором 27. априла 1967.*

²³ В. К. Бабич, *Авијација у локалним ратовима*, Београд, 1990, 82.

²⁴ Исто.

²⁵ И. Никезић, *Оперативно-стратегијске функције ПВО у Вијетнамском и Арапско-израелским ратовима*, Војно дело, 1/1975, 122–123.

²⁶ А. Животић, *Југословенска војна помоћ Уједињеној Арапској Републици 1967*, Историја 20. века, 1/2007, 119–120.

²⁷ Исто.

свестрано подржи своје арапске савезнике и помогне им да преброде кризу у којој су се нашли након муњевитог пораза у рату са Израелом.

Само дан уочи најављеног Титовог путовања у УАР, Сирију и Ирак, 9. августа 1967, југословенском председнику је уручено Џонсоново писмо у коме су изнети ставови САД у погледу изналажења обострано прихватљивог арапско-израелског компромиса. Амерички председник је замолио Тита да пренесе ставове из тог писма арапским лидерима и покуша да их увери како САД не стоје иза израелске агресије, нити имају други интерес осим успостављања трајног мира између сукобљених страна.²⁸ Принципи разрешења блискоисточне кризе за које се залагао Џонсон, генерално посматрано, углавном су се поклапали са принципима за које се залагала и Југославија. Проблем је, међутим, био у суштински различитим гледиштима о редоследу примене тих принципа – да ли прво треба да се Израел повуче са окупираних територија па да тек онда арапске државе одустану од стања зараћености и укључе се у преговоре, или обрнуто. Прву опцију, коју је заговарала Југославија, амерички политичари су сматрали нереалном и неприхватљивом за израелску владу, као што им се чинило неприхватљивим да поражене државе диктирају победнику услове примирја.²⁹ У Вашингтону су, без обзира на ове разлике, придавали велики значај мировним иницијативама Јосипа Броза испољеним у његовим учесталим контактима са представницима несврстаних земаља, али и са представницима социјалистичког лагера, посебно Совјетског Савеза.

Позитивно су оцењени напори Јосипа Броза да ублажи нарасле анимозитете Арапа према СССР-у због совјетског одбијања да се директно укључи у рат и спречи њихов катастрофалан пораз. Активним ангажовањем на саветовањима лидера социјалистичких земаља у Москви и Будимпешти, пак, Тито је постигао бар два важна циља. Успео је да ублажи револт Брежњева због оштрих оптужби арапских земаља „да је побегао са мегдана и да се ничим није супротставио агресији“. Пошто је изборио одређено совјетско разумевање за афективне и ирационалне наступе поражених арапских лидера, Тито је мотивисао Брежњева да већ импресивну совјетску помоћ Египту и Сирији у наоружању увећа и прошири је економском подршком.³⁰

²⁸ АЈ, КПР, I-1/1104, *Порука Председника САД Линдона Џонсона, Председнику Републике Јосипу Брозу Титу, 9. IX 1967.*

²⁹ Исто; ДАСМИП, 1967, Политичка архива, стр. пов., ф. 7, 111, *Поруке Председника САД Л. Б. Џонсона Председнику Титу*; КПР, I-2/УАР, к. 74. *О порукама Председника Џонсону.*

³⁰ АЈ, КПР, I-2/33, *Белешке са Саветовања руководиоца КП и шефова држава и влада социјалистичких земаља, одржаног у Москви 9. и 10. јуна 1967; Забелешка о састанку представника КП и влада 7 социјалистичких земаља, одржаног у Будимпешти/11–12. VII 1967.*

Пред југословенским председником је био тежак задатак да утиче на арапске лидере да омекшају ставове према званичницима из Москве. Треба-ло их је убедити да немају разлога за револт према СССР-у због опрезног држања током агресије Израела, јер би његово директно укључивање у рат на Блиском истоку највероватније резултирало трећим светским ратом. У Стејт департменту, иначе, Титов ангажман међу Арапима у корист совјетске формуле разрешења кризе на Блиском истоку изузетно је позитивно оцењиван из једноставног разлога што се та формула поклапала са решењем за које су се залагале и Сједињене Државе.³¹

Током Титових разговора вођених у Египту, Сирији и Ираку од 10. до 17. августа 1967, испољене су крупне разлике представника тих држава и лидера двеју суперсила у погледу разрешења блискоисточне кризе, али и разлике између арапских земаља у том контексту. Тито је ипак успео да убеди арапске лидере да се морају суочити са политичком реалношћу, ослободити се еуфоричног реваншистичког расположења и приступити изналажењу компромиса. Арапским лидерима је први пут отворено изнео свој став да није опортуно и даље негирати право јеврејском народу на сопствену државу и инсистирати на безусловном повлачењу израелске војске са окупираних територија, без обуставе стања зараћености. Сматрао је погрешном актуелну арапску оријентацију на герилски или партизански рат. „То се могло радити у Југославији и у Алжиру. Али на овом отвореном пустињском простору то није могуће“. Упозорио је своје домаћине да је такав екстремизам Арапа негативно оцењен и на састанцима социјалистичких држава у Москви и Будимпешти, сазваним поводом израелске агресије на УАР, Сирију и Јордан. Сваку помисао да би се проблеми на Блиском истоку могли решити ратом Тито је сматрао чистим авантуризмом, штетним по интересе Арапа. При томе би било нереално очекивати укључивање СССР-а у такав рат јер би то сигурно довело до општег светског сукоба. Пошто је пренео ставове учесника двају лагерских састанака, на којима је учествовала и Југославија, Тито је упознао саговорнике са ставовима САД које му је Џонсон изложио у својим писмима. Те ставове је окарактерисао као „тврђе“ од ставова формулисаних у совјетско-америчкој резолуцији,³² али је напоменуо „да у њима ипак има неких елемената који показују да би САД желе-ле да се приђе политичком решењу које не било сувише на штету арапских

³¹ САД и СССР су Генералној скупштини УН, 20. јула 1967, заједно поднеле нацрт резолуције о разрешењу блискоисточне кризе. Та совјетско-америчка резолуција је одбачена, јер је већина арапских и афричких земаља сматрала да је она готово идентична са ранијим предлогом САД, односно латиноамеричких држава. Међутим, САД и СССР су на оваквом решењу и касније упорно инсистирали и тај њихов заједнички предлог је представљао једину реалну опцију изласка из кризе. Он је чинио окосницу касније усвојене Резолуције 242 Савета безбедности УН.

³² АЈ, КПР, I-2/УАР, к. 74. *О порукама Председника Џонсону.*

земаља“. Изнео је своје мишљење да „у садашње време САД очигледно имају довољно неприлика у Вијетнаму као и у сопственој земљи у вези са црначким становништвом и не би им можда одговарала даља ескалација на Блиском истоку“. ³³ Делимично је, уз велике напоре, успео да своје саговорнике убеди не само да су једино решење ситуације политичка и мирољубива средства, него и да морају признати постојање Израела као реалност која се ничим не може више негирати. ³⁴

Одмах после повратка са пута у УАР, Сирију и Ирак, Тито је послао писмо совјетском руководству у којем га је обавестио о резултатима своје мировне мисије. ³⁵ Отворено је указао на незадовољство арапских политичара политиком СССР-а. Тито је са задовољством напоменуо да је арапске лидере убедио да морају дефинитивно одустати од ратне опције као средства разрешења кризе. У том контексту, као једино прихватљиву платформу за разрешење кризе на Блиском истоку, усаглашену током разговора у Египту, Сирији и Ираку, југословенски председник је навео компромисну формулу, засновану на комбинацији принципа формулисаних на саветовањима социјалистичких земаља, принципа за које се залагао амерички председник Џонсон и принципа на којима су инсистирале арапске земље непосредно после израелске агресије. Иако се овај предлог састојао од пет принципа, његову суштину одражавала су два основна захтева: 1) повлачење израелске армије са територија које су окупиране после 4. јуна и 2) пружање безбедносних гаранција сталних чланица Савета безбедности УН (или од стране четири велике силе) за поштовање граница од 4. јуна свим државама ратом захваћеног подручја, уз евентуално стационарање снага УН са обе стране границе. ³⁶ Другим захтевом, по мишљењу Титу, арапске земље су у ствари излазиле у сусрет и Џонсоновом инсистирању на признању права на егзистенцију држави Израел и у том склопу обустављању стања зараћености. ³⁷ Тито је у гаранцији неповредивости граница за све државе Блиског истока видео и арапско де факто признање Израела и арапску одлуку о обустављању стања зараћености.

У писму Џонсону, које је упутио по повратку из Египта, Сирије и Ирака, Тито га је обавестио о резултатима своје мировне иницијативе. ³⁸ Са

³³ АЈ, КПР, I-2/УАР, к. 74. *Забелешка о југословенско-египатским разговорима.*

³⁴ ДАСМИП, 1968, Политичка архива, стр. пов., ф-13, 5, *Неки елементи у вези са кризом на Блиском истоку.*

³⁵ АЈ, КПР, I-1, 1104. *Порука Председника Републике Јосипа Броза Тита, Председнику САД Линдону Џонсону, 24. август 1967, Порука Председника Тита премијеру Вилсону, Порука Председника Тита Шарлу де Голу; Порука Председника Тита Индири Ганди; Порука Председника Тита Генералном секретару УН У Танту.*

³⁶ АЈ, КПР, I-1, 1104. *Порука Председника Републике Јосипа Броза Тита руководству СССР, 24. август 1967.*

³⁷ Исто.

³⁸ АЈ, КПР, I-1, 1104. *Порука Председника Тита руководству СССР, Порука Председ-*

задовољством је констатовао како је убедио арапске лидере да морају дефинитивно одустати од ратне опције као средства разрешења кризе. У том смислу, не само што је своје саговорнике приволео да се одреде за политичка и мирољубива средства, него и да морају признати постојање Израела као реалност која се ничим не може више негирати. Истовремено, указао је Џонсону на негативну арапску перцепцију политике САД на Блиском истоку, схваћену као безрезервна подршка агресору. У том контексту и ставови САД за разрешење кризе сматрају се „крајње једностраним“ и „у корист Израела“, а „против арапског народа“. Стога у земљама које је Тито посетио постоје озбиљне резерве према совјетско-америчкој резолуцији, јер она не даје никакве гаранције да ће се Израел повући са окупираних територија (то повлачење се предвиђа у нејасној форми тек на крају, а од Арапа се тражи да претходно преговарају са Израелом док им овај „држи нож под грлом“). Пошто Џонсон говори о повлачењу Израела у „безбедне националне границе“, стиче се утисак да се ради о ставу који имплицира промену досадашњих граница, што је Арапима потпуно неприхватљиво.³⁹ Председник Џонсон је своје неслагање са предлогом разрешења блискоисточне кризе изнео током разговора са југословенским министром иностраних послова Марком Никезићем у Вашингтону. Претходно је изразио захвалност Титу што се ангажовао око разрешења проблема који изазива забринутост и САД и Југославије.

Упоредо са корацима у правцу посредовања између арапских држава, САД и социјалистичких земаља ради изналажења општеприхватљивог компромиса за разрешење блискоисточне кризе, Југославија је била врло активна у настојањима да помогне консолидовање „прогресивних режима“ у УАР и Сирији. Да би се санирале катастрофалне економске последице војног пораза тих држава у рату са Израелом, Тито је још на Саветовању комунистичких партија у Будимпешти иницирао одржавање посебног скупа социјалистичких земаља, посвећеног усвајању заједничког програма економске помоћи тим државама.⁴⁰ Југославија је у то време, уз Совјетски Савез, била једина социјалистичка земља која је пружала бесплатну помоћ арапским земљама, на шта је указао и сам Насер током разговора са Титом у Александрији, 17. августа 1967.⁴¹ У том духу, у Београду је 6. септембра одржано треће Саветовање социјалистичких земаља, овај пут на нивоу пот-

---

ника Тита премијеру Вилсону, Порука Председника Тита Шарлу де Голу; Порука Председника Тита Индири Ганди; Порука Председника Тита Генералном секретару УН У Танту.

³⁹ АЈ, КПР, I-1, 1104, *Порука Председника Републике Јосипа Броза Тита, Председнику САД Линдону Џонсону, 24. август 1967.*

⁴⁰ Александар Животић, *Југословенска војна помоћ УАР 1967. године*, Историја 20. века, бр. 1, Београд 2007, 117–128.

⁴¹ АЈ, КПР, I-2-УАР, к. 74, *Забелешка о југословенско-египатским разговорима.*

председника влада.⁴² На скупу је договорено да се на билатералној основи одмах приђе реализацији економског програма, који ће на наредним састанцима бити заједнички усаглашаван и координиран. После усвајања платформе помоћи арапским државама учесници Београдског саветовања посетили су Загреб, где их је примио Тито. Југословенски председник је искористио прилику да им још једном скрене пажњу на катастрофалну економску ситуацију са којом се суочава УАР, земља која је највише погођена последицама арапско-израелског рата, али делимично и Сирија и Ирак. Апеловао је на све социјалистичке државе да, према могућностима, пруже бесплатну и сваку другу помоћ Арапима. Тај апел је наишао на позитиван пријем, а Титов ангажман у овом контексту допринео је већем пропагандном ефекту акције окупљених држава.⁴³

Саветовање у Београду о економској помоћи арапским државама одвијало се само неколико дана после Конференције шефова држава арапских држава у Картуму, на којој је доминирала слична проблематика. Конференцији у Картуму, одржаној од 28. августа до 3. септембра 1967, присуствовали су лидери Египта, Јордана, Саудијске Арабије, Ирака, Јемена, Либана, Кувајта и Судана, као и високи представници Марока и Туниса. Титу је, ипак, најважнија тековина самита у Картуму била начелна сагласност арапских лидера да се одустане од ратне опције разрешења блискоисточне кризе и прихвати мирољубива платформа за коју се залагао током посете УАР, Сирији и Ираку. Захваљујући Титовој посети, арапске земље су се ближе упознале са ставовима САД и социјалистичких држава. Египатски министар је изразио посебан респект према југословенским предлозима који се у арапском свету, како је рекао, популарно називају „Титови предлози“.

Југословенско руководство није било спремно да одступи од принципа разрешења блискоисточне кризе формулисаних у платформи коју је Тито изнео током посете УАР, Сирији и Ираку. Тито је био свестан да би даљи притисак на арапске вође да учине нове концесије Израелу неминовно резултирао захвађењем арапско-југословенских односа. Ни у Каиру, ни у Дамаску, нису са одушевљењем прихватили принципе за које се залагао. Скренута му је пажња да су то максимални уступци и да би све преко тога било равно својеврсној капитулацији и издаји која би резултирала падом режима.

Арапске земље су у краткотрајном рату 1967. године претрпеле огромне материјалне губитке. Материјална штета је била последица директних ратних разарања, или се индиректно испољавала у месецима који су

⁴² На Саветовању су учествовали потпредседници влада СССР-а, Чехословачке, Пољске, ДР Немачке, Мађарске, Румуније, Бугарске и Југославије.

⁴³ АЈ, КПП, I-3-ц, *Забелешка о разговору Председника Републике са потпредседницима влада социјалистичких земаља, у Загребу 6. IX 1967.*

уследили после окончања рата на Блиском истоку. Највећа разарања је претрпео Египат, чија је привреда и раније била у тешком стању услед огромних одвајања за одбрану и снажне индустријализације земље. Остале арапске земље су имале много мању штету у рату због привременог ембарга на испоруку нафте САД и Великој Британији који је трајао до септембра 1967, али и по основама пружања помоћи жртвама рата и смањења извоза. Процењује се да је Ирак претрпео штету у вредности 7,5 милиона долара, Либија 10, а Саудијска Арабија 35 милиона долара.⁴⁴

Једна од првих мера које су југословенски државни органи предузели како би пружили брзу помоћ арапским савезницима била је одлука да се у арапске земље погођене ратним разарањима упути хитна економска помоћ, донета 11. јуна 1967. на седници Председништва ЦК СКЈ.⁴⁵ Социјалистичка Југославија је од средине 50-их година интензивно развијала војне односе са арапским земљама. Током Трећег арапско-израелског рата и непосредно по његовом окончању настојала је да низом дипломатских акција побољша међународни положај арапских земаља, али и да упути неопходну војну помоћ и помогне у санирању последица катастрофалног пораза арапских армија у том рату. Процењује се да су арапске армије изгубиле 70% наоружања и војне опреме у вредности од милијарду долара, односно укупно око 1.000 тенкова док је Египат изгубио 336, Јордан 29, Сирија 60, а Ирак 25 борбених авиона. Укупни људски губици су процењени на 30.000.⁴⁶ О модалитетима југословенске војне помоћи Тито је током блискоисточне турнеје разговарао и са ирачким председником Арефом, 15. августа у Багдаду.⁴⁷ Том приликом је начелно договорена испорука југословенских противавионских оруђа тој земљи. Ирачку страну су посебно интересовала оруђа калибра 37 милиметара.⁴⁸ Договорено је да генерал Бабић обави консултације са ирачким министром одбране и упозна га са могућностима војних набавки у Југославији.⁴⁹

У јесен 1967. Југославију је посетила ирачка војна делегација. Посета ирачких војних званичника најављена је 30. септембра 1967. написима у багдадској штампи.⁵⁰ Приликом посете договорена је куповина југословенског војног материјала преко Југоимпорта под посебно повољним

⁴⁴ АЈ, КПР, I-5-ц, *Економски аспекти кризе на Блиском истоку*, 5.

⁴⁵ АЈ, КПР, I-5-ц, *Белешка о разговору код потпредседника СИВ-а друга Кире Глигорова у вези са организовањем економске помоћи арапским земљама*, 12. јуна 1967. године, 1.

⁴⁶ А. Bregman, *Israel's Wars. A History Since 1947*, 84–88.

⁴⁷ АЈ, КПР, I-5-ц, *Забелешка о југословенско-ирачким разговорима*, 18–20.

⁴⁸ Исто, 20.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ ДАСМИП, ПА, 1967, ф. 54, 433763, *Телеграм ДСИП-а ДСНО-у од 1. октобра 1967.*

условима на бази дугорочног југословенског кредита. У складу са претходним разговорима са генералом Бабићем током Титове посете Ираку августа исте године, уговорена је испорука југословенских противавионских топова калибра 20 мм што је представљало главни део југословенско-ирачког аранжмана.⁵¹ Постигнут је, осим тога, договор о куповини југословенских противтенковских и противпешадијских мина, гас маски, мање количине опреме за морнарицу, као и средстава за везу.⁵² Посебно важну ставку у међудржавном договору представљала је куповина југословенских оклопних транспортера типа М-60.⁵³ Укупно је купљено 190 оклопних транспортера тог типа.⁵⁴ Ираку није испоручена бесплатна војна помоћ као што је то био случај са Сиријом и Египтом, али је продајом наоружања и војне опреме по повлашћеним условима југословенска страна у значајној мери помогла овој земљи да ојача оружану силу после катастрофалног пораза у минулом рату.

Завршетак рата на Блиском истоку ставио је Ирак у специфичну позицију. Иако је међу арапским земљама претрпео најмању материјалну штету, ударац који су арапске земље доживеле у том рату претио је да уруши не само њихову међународну позицију већ и да остави тешке последице на стање у тим земљама. После преврата до кога је у Ираку дошло јула 1968, свргавања председника Арефа и формирања владе под председништвом председника Ел Бахра нова влада је прокламовала политику радикалног раскида с тадашњом праксом и окретања убрзаној аграрној реформи, истискивања страног утицаја у нафтној индустрији и мирољубивог решавања курдског питања. Посебан проблем је представљао статус Курда чији је лидер Барезани уживао помоћ и подршку Турске и Ирана. На спољнополитичком плану, влада је наставила с политиком арапског јединства, али је већина арапских земаља сматрала да промена владе у суштини представља удаљавање од такве политике. Само је влада Кувајта пружила пуну подршку новој ирачкој влади. Истовремено, ирачка влада је настојала да одржава добре односе са Совјетским Савезом истичући оправданост совјетске интервенције у Чехословачкој, као и важност останка те земље у социјалистич-

⁵¹ ДАСМИП, ПА, 1967, ф. 54, 441039, *Телеграм ДСИП-а ДСНО-у 25. новембар 1967.*

⁵² Исто.

⁵³ Оклопни транспортер М-60 је био намењен за транспорт пешадије (10 војника и 3 члана посаде) и отварање ватре. Развој тог возила започет је 1957. у Војнотехничком институту. Имао је масу од 11 тона, дужину 5,02 м, ширину 2,7, висину 1,86 м. Покретао га је осмоцилиндрични мотор, максимална брзина је износила 45 км на час, радијус дејства од 450 км на путу и 270 ван њега. Од наоружања је имао противавионски митраљез калибра 12,7 мм, пушкомитраљез 7,9 мм и два бестрзајна топа калибра 82 милиметра. У серијској производњи је био 1962–1979. У оперативној употреби у Војсци Србије и Црне Горе остао је до 2004, а у ирачкој армији до 2003.

⁵⁴ М. Драгојевић, *Развој нашег наоружања. ВТИ као судбина*, Београд, 2003, 59.

ком табору. У вези с политиком билатералних односа према Југославији, ирачка влада је истрајавала на политици несврстаности и начелима установљеним на Каирској и Београдској конференцији. Ирак је посебно ценио југословенску помоћ арапским земљама после Шестодневног рата, али је Југославију забрињавало често ирачко инсистирање на екстремним ставовима што је у самој основи било у супротности са југословенским виђењима и начелима политике успостављања трајног мира на Блиском истоку. Ирачка подршка совјетској војној интервенцији у Чехословачкој, изазвана нивоом совјетске војне и економске помоћи Ираку, није утицала на ниво билатералних југословенско-ирачких односа будући да је ирачка влада током кризе више пута изразила разумевање за југословенске ставове по том питању.⁵⁵

Упркос сталном расту нивоа економске размене и више пута исказаној обостраној жељи за развојем билатералних економских односа, они су у основи знатно заостајали за општим међудржавним односима. Ирачка страна је у више наврата изражавала своје незадовољством самим околностима у којима је ирачки дебаланс у односима с Југославијом био драстичан, истичући потребу довођења увоза и извоза у приближну равнотину за шта се очекивало посебно југословенско ангажовање на плану повећања увоза из те земље. Посебно су се отварале могућности за јачање југословенског економског присуства у Ираку путем појачаног учешћа у инвестиционим пословима, развоју бродоградње за ирачке потребе, пласирању југословенске опреме за ирачку индустрију, учешћа у истраживању, експлоатацији и извозу нафте, као и у пословима везаним за путоградњу и мостоградњу.⁵⁶

Честе промене режима у Ираку и несређени унутрашњи политички односи негативно су утицали на прокламовану политику ирачке владе везану за аграрну реформу, елиминацију страних економских утицаја у земљи и унутрашњу демократизацију друштва. Ипак, гледано из угла југословенске дипломатије, радило се о режиму који за разлику од својих претходника истрајава на политици фундаменталних промена унутрашњих друштвених, економских и политичких структура, као и решавању нагомиланих унутрашњих питања. Према истим оценама, опасност по сам режим и положај Ирака у арапском свету представљао је однос владе према проблемима унутар самог арапског простора, посебно у смислу става према палестинско-јорданском спору. Постепени улазак у унутарарапску изолацију ојачао је поједине опозиционе снаге које ипак нису оствариле јачи утицај. Пошто је у току палестинско-јорданског спора Ирак стао на страну Палестинаца претећи да ће његов војни контингент у Јордану интервенисати на њиховој страни, Ирак се на крају морао повући услед изражених притисака Совјетског Савеза да се Ирак уздржи од директног мешања у сукоб, као и страха од мо-

⁵⁵ АЈ, КПР, I-5-б/Ирак, *Подсетник о Ираку југословенско-ирачким односима 1968.*

⁵⁶ Исто.

гуће америчке интервенције. Зато се ирачка акција свела на вербалне претње диктиране пре свега унутрашњим потребама. На самом унутрашњем плану прокламована политика подршке федајинима довела је до трвења између радикалнијег и умеренијег крила унутар владајуће партије што се завршило сменом министра одбране који је према југословенским оценама припадао умеренијој струји. Главна преокупација режима је била везана за даљу стабилизацију и учвршћивање власти и њене афирмације како на унутрашњем, тако и на интерарапском плану.⁵⁷

На спољнополитичком плану Југославију је посебно забрињавало све дубље улажење Ирака у међународну изолацију што је по свим показатељима представљало последицу радикалног приступа решавању блискоисточног конфликта и једностране оријентације ка сарадњи са источноевропским земљама. Екстремна политика према решавању блискоисточне кризе довела је Ирак у сукоб са осталим арапским земљама које су се приклониле политици активног трагања за решењем проблема. Погоршање односа је посебно било изражено у погледу УАР. То је Ирак довело у ситуацију да нема блиске односе ни са једном арапском земљом. Ипак, убрзо је дошло до промене и на том плану услед све израженијих интегративних тежњи унутар самог арапског света. То се пре свега манифестовало у односима са УАР-ом током посете ирачког председника Каиру, а наставило и према осталим арапским земљама. Флексибилнији став ирачке владе према арапским земљама није дошао до изражаја у случају Сирије, док су односи са Ираном били стално затегнути услед несугласица везаних за интерпретацију споразума о пловидби Шат ел Арабом и односа према стварању будуће федерације емирата у Персијском заливу. Ирак је у будућој федерацији видео могућег чврстог савезника са којим је намеравао да склопи војни пакт, док је Иран у њему видео будући државни организам снажне прозападне оријентације. Гледано с југословенске стране, ирачко постојано истрајавање на политици конфронтације са западним земљама, а посебно САД, уз изузетак Француске с којом су одржавани добри односи чинило се несхватљивим, док се упркос честим реторичким заклинањима у несврстану политику, назирало потпуно одсуство било какве конкретне акције.⁵⁸

У првим годинама по завршетку Шестодневног рата и политички односи између Југославије и Ирака забележили су значајан напредак. Посебан подстрек међусобном приближавању дале су размене посета делегација владајућих партија, посета југословенске војне делегације Ираку и присуство званичних југословенских делегација приликом обележавања дана ирачке револуције. Ирачка страна је испољавала живо интересовање за особености југословенског политичког система, организацију и рад вла-

⁵⁷ АЈ, КПР, I-5-б/Ирак, *Подсетник о Ираку и југословенско-ирачким односима 1970.*

⁵⁸ Исто.

дајуће партије, улогу масовних организација у политичком и јавном животу Југославије, као и за сам систем самоуправљања. Ирачки званичници су користили сваку прилику да истакну посебну захвалност за југословенску помоћ током рата са Израелом и непосредно по његовом завршетку у циљу елиминације последица рата, као и за југословенске напоре у изналагању решења за постојећи конфликт и постизање мировног договора између арапских земаља и Израела.⁵⁹

Свеукупан напредак односа и даље није био праћен адекватним развојем економске сарадње између Југославије и Ирака. Економска размена две земље се на прелому из 60-их у 70-те године углавном сводила на учешће југословенских предузећа у изградњи крупних инфраструктурних објеката у Ираку и увозу ирачке нафте у Југославију преко великих страних компанија које су имале концесију за експлоатацију и извоз ирачке нафте. У свим контактима са југословенским колегама, ирачки представници су инсистирали на потреби развоја југословенско-ирачких економских односа. Ирачани су посебно били заинтересовани за могућност изградње нафтовода који би од Ријеке ишао ка Чехословачкој и Пољској. Инсистирали су на уравнотежењу нивоа међусобне размене сматрајући то основним предусловом развоја економске сарадње. Истовремено, редован обим међудржавне економске размене кретао се између 4 и 5 милиона америчких долара. Поред нафте, Југославија је из Ирака увозила искључиво урме и одређене количине сирове коже. Права експанзија је постигнута на пољу југословенског учешћа у инвестиционој изградњи на простору Ирака. Током тог периода југословенска предузећа су учествовала у изградњи путева, мостова, далековода, бунара, фабрика бетонских цеви, у пројектовању и изградњу брана. Укупна вредност реализованих послова била је процењена на 26,8 милиона америчких долара.⁶⁰

У наредном периоду до почетка 1979, нови ирачки режим је ојачао сопствену позицију претворивши владајућу БААС партију у неприкосновеног лидера са апсолутним политичким монополем у земљи. Иако је утицај БААС партије био апсолутно одлучујући, није заведен једнопартијски систем већ је изван простор остављен и за деловање Фронта прогресивних снага који је обухватао курдске демократску и револуционарну партију, као и комунистичку партију Ирака. Те партије су имале представнике у влади, али су њихов значај и утицај били ограничени пошто нису могле да оснивају своје ћелије у војсци, полицији, омладинским организацијама. Курдске партије нису уживале потребан углед у курдском народу, а ирачки комунисти су били под снажним совјетским утицајем. Влада је у потпуности заокружила процес национализације банака, нафте, крупне индустрије, саобра-

---

⁵⁹ АЈ, КПР, I-5-б/Ирак, *Подсетник о Ираку и југословенско-ирачким односима 1970.*

⁶⁰ Исто.

ћаја и спољне трговине и завршила процес аграрне реформе. Приватна иницијатива је остављена и сачувана само у оном обиму који није био у могућности да угрози постојећи друштвени поредак. Велика пажња је посвећена изградњи и савременом опремању оружаних снага које су постале један од најчвршћих стубова и ослонаца режима. Изградња модерне армије је била праћена јачањем полицијског апарата који је у условима непостојања устава, парламента и других демократских институција имао посебан значај у земљи. Иако је споља деловао изузетно чврсто, ирачки режим се суочавао с низом унутрашњих политичких проблема. Курдско питање се наизглед чинило решеним, али је ирачким властодршцима задавало огромне главобоље. Посматрано с аспекта југословенских дипломатских оцена и прогноза, други унутрашњи извор нестабилности земље се налазио у тензијама између шиита и сунита, будући да су се у државном апарату на већини утицајних положаја налазили сунити што је оцењивано остатком и последицом раније конзервативне исламске праксе.⁶¹

На економском пољу, ирачка влада се посебно посветила јачању и унапређењу производње нафте. У посматраном периоду Ирак је успео да се уздигне до шестог места на светској лествици производње нафте производивши укупно око 110 милиона тона нафте, годишње остварујући приход од око 9 милијарди америчких долара. Бруто национални производ је износио око 20 милијарди долара у 1978, односно близу 2.000 долара по глави становника. Истовремено, годишње инвестиције су биле око 10 милијарди долара и реализоване су углавном преко јавног сектора. Инвестиције су биле усмерене ка изградњи неопходне инфраструктуре и развоју индустрије и пољопривреде. Огромне своте новца су трошене на опремање и модернизацију оружане силе, школовање војног кадра и развој капацитета домаће војне индустрије.⁶²

У погледу спољне политике, Ирак се оријентисао ка јачању своје позиције унутар арапског света, као и снажењу међународне афирмације кроз покрет несврстаних. Посебан интерес је исказиван за нормализацију односа са суседним земљама и земљама у непосредном окружењу. Ирачка улога у арапском свету је посебно била ојачана нормализацијом односа са Сиријом. Питању регулисања односа са Сиријом је придаван велики значај. Потписан је низ споразума у циљу решавања нагомиланих проблема у односима између две земље, што је Југославија поздрављала изражавајући извесне резерве у погледу развоја ирачко-сиријске сарадње имајући у виду низ наталожених проблема у њиховим односима. Гледано с југословенске стране, ирачко истрајавање на радикалном концепту решења блискоисточне кризе представљало је забрињавајућу тенденцију будући да се већина арапских земаља посветила политици изналагања решења мирним путем. Југословенске ди-

⁶¹ АЈ, КПР, I-5-б/Ирак, *Информација о Ираку и југословенско-ирачким односима 1979.*

⁶² Исто.

пломате су у контактима са ирачким званичницима стекле утисак да званични Ирак сматра рат јединим средством решења конфликта и да Израел треба да уступи своју територију за стварање палестинске државе. Позитивно је оцењиван нов талас зближавања са суседним арапским земљама. Сматрало се да се ради о изнуђеном потезу услед израженог страха због развоја ситуације у Ирану. Нарочито се страховало од могућег интервенционизма великих сила и њиховог покушаја посезања за богатим ирачким изворима нафте услед евентуалне кризе већих размера. Зато је званични Ирак инсистирао и на снажењу економских односа земаља у региону и повећању цена сирове нафте. У погледу ширих унутарарапских веза Ирак је ојачао односе с ПЛО-ом пруживши јасну подршку њеном лидеру Арафату, док је услед ирачких критика политике египатског председника Садата у погледу путева изналажења решења блискоисточне кризе дошло до прекида ирачко-египатских односа.⁶³

Југословенску страну је охрабривало истрајавање Ирака на политици несврстаности као трајној доктринарној оријентацији ирачке спољне политике. Ирачко виђење несврстаности као извора националне безбедности и трајног стратешког опредељења наилазило је на југословенске похвале и подршку. Посебно је поздрављано ирачко појачано интересовање за рад покрета несврстаних, као и промена става према суштини самог покрета уз устајање од дотадашњег инсистирања на подели несврстаних земаља на социјалистичке и прогресивне на једној страни као носиоце покрета и конзервативне на другој страни. Из југословенског угла, позитиван помак у ирачкој спољној политици представљала је и промена односа према Совјетском Савезу с којим је Ирак имао уговор о пријатељству и сарадњи. Ирак је после неколико иступа комуниста у ирачкој армији и иступа ирачких комуниста на конгресу комунистичких партија арапских земаља заузео другачију позицију у односу на Совјетски Савез, јасно подвлачећи да неће трпети совјетско мешање у унутрашњи живот земље. Главни ирачки интерес у сарадњи са Совјетима је био усмерен ка војној сарадњи ради опремања своје армије модерним наоружањем и војном опремом и привредној у циљу изградње сопствене индустрије. С југословенског становишта, ситуација у којој Ирак није имао дипломатске односе са САД, али су САД биле његов најзначајнији спољнотрговински партнер сматрана је парадоксалном. У односу према западном свету, посебан интерес је исказиван за сарадњу у циљу обезбеђивања савремене технологије и опреме, првенствено с Француском као најприхватљивијом западном земљом, постепено су интензивирани односи са Италијом, Шпанијом и низом латиноамеричких земаља, док је убрзано развијана и економска сарадња с Јапаном.⁶⁴

---

⁶³ Исто.

⁶⁴ Исто.

Средина 70-их година је донела и снажну експанзију југословенско-ирачких односа на политичком пољу. Блискост политика две земље се темељила преваходно на заједничком опредељењу за развијање политике несврстаности, сличности погледа на суштину главних међународних проблема, заједничким наступима у оквиру покрета несврстаних и подударности ставова о глобалним проблемима развоја. Пут ка међусобном политичком приближавању водио је преко сусрета на највишем нивоу. Југославију је у два наврта – 1974. и 1976. посетио потпредседник Савета револуционарне команде Садам Хусеин који се у Југославији сусрео са југословенским председником Јосипом Брозом Титом. Његови сусрети у Југославији на највишем нивоу су дали посебан подстицај развоју сарадње између две земље. О различитим видовима сарадње са Ираком разговоре су водили Стане Доланц, Милош Минић, Фрањо Херљевић, Никола Љубичић и Џемал Биједић што је са своје стране дало посебан импулс развоју појединих аспеката југословенско-ирачких односа. Том приликом је успостављена или продубљена сарадња између две водеће партије, низа југословенских и ирачких друштвених организација, као и културних и спортских удружења и савеза.⁶⁵

Општи напредак је забележен и на економском плану. Економска сарадња је у наредном раздобљу, услед напретка односа две земље, доживела пун замах. Југославија се у погледу увоза нафте у знатној мери оријентисала на Ирак. Годишње је из те земље набављано око 5 милиона тона нафте, односно половина југословенског увоза тог енергента. Услед изузетно блиских политичких односа, ирачка страна је Југославији испоручивала нафту на бази кредитног аранжмана што је за Југославију која се крајем 70-их година налазила на прагу економске кризе представљало снажну подршку. Управо та околност је пресудно утицала на југословенску оријентацију за куповину нафте у тој земљи. Тиме су отворене и посебне могућности за развој робне размене између Југославије и Ирака. Укупна робна размена је достигла 683 милиона долара у 1978. Ипак, нагло југословенско опредељење за увоз нафте из Ирака утицало је на промену односа југословенског и ирачког удела у општој размени између две земље. До тада традиционална југословенска доминација сада је прешла на ирачку страну. Југословенски извоз је износио 158 милиона, док се увоз попео на 525 милиона долара. У апсолутним вредностима, југословенски извоз на ирачко тржиште је у периоду 1974–1978. упетостручен. Више од 95% југословенског увоза из Ирака је отпадало на увоз нафте. То је био главни разлог југословенског дефицита у спољнотрговинској размени са Ираком. Остатак југословенског увоза се односио на урме и сирову кожу на чему је Ирак посебно инсистирао. Платни дефицит са Ираком је донекле покриван неробним приливом од саобраћаја и зарада југословенских фирми и радника у Ираку.⁶⁶

---

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Исто.

По обиму учешћа југословенских предузећа у инвестиционим радовима, Ирак је средином 70-их година избио на прво место листе југословенских партнера. Укупан обим инвестиционе сарадње и ангажовања југословенских фирми у Ираку процењиван је на око 2,2 милијарде долара. Велики број објеката је пројектован и изграђен од стране југословенских фирми уз испоруке одређених роба, материјала и технологија. Посебну специфичност у оквиру тог типа југословенско-ирачке сарадње представљала је чињеница да је више од половине укупне вредности југословенског учешћа у грађевинског индустрији Ирака спадало у домен војно-економске сарадње. Инвестициона сарадња се одвијала и у области пољопривреде, бродоградње, испорука целокупних постројења и монтажних радова. Југословенска грађевинска предузећа су учествовала у пројектовању и изградњи најзначајнијих инфраструктурних објеката у Ираку – агроиндустријског комплекса Дуђеила, хидроелектране Хемрин, далековод, лука, пристаништа, трафо станица, зграде БААС партије, истраживању подземних вода, изградњи бунара, бушењу нафте, изградњи хотела и бунара, подизању мостова и грађењу комплекса војних фабрика. Са ирачке стране су углавном долазиле похвале за југословенско ангажовање, али је било и неспоразума услед кашњења у роковима завршетка објеката или закашњења у погледу договорених рокова испорука појединих роба. Често је био изражен и проблем неконкурентности југословенске привреде на ирачком тржишту, али и некоординисаног наступа југословенских предузећа уз иступања на бази моменталних интереса и одсуство озбиљнијег координисаног приступа који је гарантовао и виши степен конкурентности и бољу зараду на ирачком тржишту које је временом постајало све захтевније.⁶⁷

На тај начин, крајем 70-их година, односи Југославије и Ирака су достигли врхунац. Заједничко заступања универзалних начела покрета несврстаности, плурализам заједничких политичких интереса, али и обостране економске тежње за чврстим партнерством водили су ка успостављању замашне и разгранате економске сарадње базиране превасходно на извозу ирачке нафте у Југославију и наступу југословенских грађевинских фирми у Ираку на пословима пројектовања и изградње кључних инфраструктурних објеката. Значајан сегмент се тицао и војне сарадње, као специфичног поља на коме су се преплитали политички и економски интереси две земље.

*

Односи Југославије и Ирака током дводеценијског периода између 1959. и 1979. прошли су кроз низ различитих етапа протканих многим искушењима и замкама. Успостављени релативно касно, тек после преврата у Ираку, условљени не само природом блискости и заједничких интереса две

---

⁶⁷ Исто.

земље већ и низом хладноратовских изазова, југословенско-ирачки односи су представљали једну од најважнијих билатералних вертикала југословенског присуства на Блиском истоку и у арапском свету. Прве године по успостављању ближих веза биле су испуњене нараслом политичком нестабилношћу, честим променама режима у Ираку, кризним моментима на Блиском истоку, интерарапским несугласицама и неразумевањима, интервенцијом великих сила на Блиском истоку. Те године су карактерисали и покушаји Југославије да у арапском свету – подржавајући политику снажног арапског јединства, његовог блоковског несврставања и изградње политике дистанце у односу на оба блока – стекне чврсто упориште на Блиском истоку као једном од бастiona политике несврставања. У том периоду су у први план избили различити интереси великих сила и самих арапских земаља што је Ирак, као једну од најважнијих арапских земаља, предодредило да буде један од кључних фактора на Блиском истоку. У том периоду су и економски односи између две земље били ограниченог карактера и домета.

Чвршће југословенско везивање за проблеме Ирака уследило је после Шестодневног рата 1967. Југословенски председник Јосип Броз Тито се живо укључио у источноевропску акцију пружања помоћи арапским земљама како би у најкраћем року пребродиле последице катастрофалног пораза у рату са Израелом. Том приликом он је посетио Ирак, а Југославија је тој земљи упутила и војну помоћ. Југословенско ангажовање на плану заштите арапских интереса и настојања да се изнађе одрживо решење кризе на Блиском истоку наилазило је на ирачке симпатије, али се у основи сударало са ирачким радикалним концептом решавања блискоисточног проблема. Управо је ирачки радикални приступ представљао једну од тачака разилажења југословенског и ирачког погледа како на сам регион, тако и на правце развоја и деловања покрета несврстаних.

Стабилизација прилика у Ираку, консолидација његове регионалне позиције, али и сређивање односа са осталим арапским земљама утицали су на нов талас југословенско-ирачког зближавања који је уследио на прелазу 60-их у 70-те године. Нови замах међудржавне сарадње доживео је пуну афирмацију средином осме деценије XX века. Свеопшта међудржавна блискост је била диктирана успостављањем ближих односа две владајуће партије који су се прелили на све остале сегменте политичког живота. Учестали сусрети на врху, размене посета високих државних организација и истоветност погледа на међународне односе, њихове проблеме и будуће пројекције – представљали су чврст угаони камен свеобухватне сарадње Југославије и Ирака. Политички односи су нудили стабилан оквир развоја првенствено економске и војне сарадње. Током тих година Југославија је постала један од главних увозника ирачке нафте, док су југословенска грађевинска предузећа масовно учествовала у пројектовању и изградњи најзначајнијих инфраструктурних објеката у тој земљи. На војном пољу је интензивно раз-

вијана сарадња, не само у погледу испорука југословенског наоружања и војне опреме ирачкој армији већ и као помоћ у изградњи ирачких војноиндустријских капацитета. Тиме је снажан политички оквир међудржавне сарадње добио јаку економску и војну потпору, а југословенско присуство у Ираку потпуно заокружено. У тим моментима, Ирак је постао главни југословенски партнер у арапском свету. После удаљавања Египта од Југославије, покрета несврстаних и већине арапских земаља уз првобитно пристајање уз Совјетски Савез, а потом Сједињене Америчке Државе, Југославија се снажно оријентисала ка Ираку видевши у њему свог најзначајнијег арапског савезника и засигурно главно упориште у арапском свету. Ирак је то уистину и био од средине 70-их година до крвавог распада југословенске државе 1991/92.

Александар Животић